



# Datasaabaffären och amerikansk exportkontrollpolitik

---

Underrättelseverksamhet och teknologinarrativ under kalla kriget

Underrättelseanalys: Föreläsning - UNDA23

Delkurs 4: Uppsats

Författare: Anders Persson och Philip Ångquist

Handledare: Johan Matz

**Abstract:**

In analyzing the so called Datasaab affair, where the Swedish company Stansaab delivered an air traffic control system to the Soviet Union, supposedly violating American export regulations, this article examines the role of intelligence in conditions of complex interdependence. In a cold war context, where technologies were politicized as instruments of national security and welfare, private actors played a key role in the development and distribution of high technology. Yet, the role of technology in relation to national security cannot be seen as given, as technology can be mobilized as instruments in political and social processes and be given meaning that transcends its technical characteristics. Using a qualitative narrative approach, different depictions and explanations related to the Datasaab affair from both Swedish and American parties are presented. The study concludes that the policy objective of the Reagan administration to strengthen export regulations was paramount to the understanding and handling of the affair, and that the given meaning of the incident largely reflect the vested interests of the actor in question. This suggests that intelligence plays a role in shaping the understanding of events, which we argue should be examined further.

Keywords: Stansaab, Datasaab, intelligence, COCOM, technopolitics, interdependence

## 1. Inledning

Dagens beskrivningar av Datasaabaffären går ut på att företaget medvetet brutit mot amerikanska exportkontrollregler genom leverans av ett flygövervakningssystem med amerikanska komponenter. Bolaget dömdes att betala skadestånd i amerikansk domstol. Affären beskrivs ofta i samband med andra smugglingsaffärer som ledde till förändringar i svensk lagstiftning. Saken borde därför vara klar. Men kan det finnas andra mer komplexa förklaringar till det inträffade? Detta var utgångspunkten som ledde till huvudfrågeställningen som är föremål för denna uppsats. Inga andra arbeten verkar existera som tagit just detta angreppssätt. Att studera historia är också en bra metod i sökandet efter empiri i studiet av underrättelser, eller som Wilhelm Agrell uttryckte det: ”*Det finns ingen empiri i samtiden och framför allt ingen i framtiden*”.<sup>1</sup>

### 1.1 Datasaabaffären i korthet

Diskussionerna om en affär med Sovjet startade 1971.<sup>2</sup> Den 18 september undertecknades det största kontraktet i Stansaabs historia, 320 miljoner kronor. Systemet skulle användas för kontroll av civilflyg i Sovjet och kallades TERCAS.<sup>3</sup> Systemet innehöll amerikanska komponenter varför tillstånd för vidareexport av dessa söktes hos amerikanska myndigheter i maj 1976 och en begränsad variant, jämfört med den ursprungliga ansökan, beviljades 1977.<sup>4</sup> Sedan går meningarna isär, men klart är att exporten genomfördes. Under slutet av 1979 framkommer det kritik mot hur bolaget drivs, detta alltså efter att Stansaab slagits ihop med Datasaab-divisionen på Saab-Scania.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Agrell, Wilhelm. Professor emeritus, Statsvetenskapliga institutionen (Föreläsning 5 september 2003: Föreläsning V del I Sprickor i järnridån. Lunds universitet, 2022).

<sup>2</sup> Sjöblom, Gustav, ”*Intervju 89; Från matematikmaskin till IT. En intervju med Gunnar Wedell*”. Teknik och samhälle, Chalmers Tekniska Högskola, 2008, s.17, Hämtdatum 2024-05-05: <https://www.tekniskamusee.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2017/08/89-gunnar-wedell-2.pdf>.

<sup>3</sup> Personaltidning Stansaab Elektronik AB, ”Tercaskontraktet nu underskrivet”, I *Stansaab Journalen*, nr. 6–7 Okt, 1975, Hämtdatum 2024-05-05: [https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ\\_1975\\_6-7.pdf](https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ_1975_6-7.pdf).

<sup>4</sup> KU, ”*Konstitutionsutskottets betänkande med anledning av granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning*”, 1981/82:35, s.21. Hämtdatum 2024-05-01, <https://data.riksdagen.se/fil/AFF2DE2A-AF80-4B1A-983F-462AE45A1F50>.

<sup>5</sup> KU, Betänkande, 1981/82:35, s.21.

Svenska staten hade på olika sätt varit inblandade i affären med TERCAS, bland annat när det gällde exportlicensfrågan. När besked kom att licensen inte skulle kunna beviljas i sin helhet togs frågan upp av utrikesministern.<sup>6</sup> När kritiken kom under 1979 så gick industridepartementet igenom ärendet och kom fram till att de flesta av ryktena tillkommit av illvilja eller oförstånd. Den 22 oktober 1980 publiceras dock en artikel i Internationalen som handlar om den dåliga ekonomin i Datasaab. Licensfrågan tas inte upp, men bara en vecka senare påstår man i TV:s Aktuellt att Datasaab smugglat komponenter till Sovjet. Efter denna publicering uppger ledningen i Datasaab att man följt exportlicensbestämmelserna.<sup>7</sup> Datasaabaffären är nu född. Under 1980 kontaktades Sverige av det amerikanska utrikesdepartementet som framhåller att uppgifterna i svensk media måste auktoritativt dementeras, annars kan Sveriges inköp av försvarsmateriel från USA försvåras.<sup>8</sup> I slutet av 1980 övertog LM Ericsson Datasaab.<sup>9</sup> LM Ericsson genomför då en utredning där man kommer fram till att Datasaab till del åsidosatt de amerikanska exportreglerna. Regeringen framför därför i juni 1981 sitt beklagande om det inträffade till den amerikanska regeringen.<sup>10</sup>

## **1.2 Huvudfrågeställning**

Hur beskrevs Datasaabaffären av olika inblandade aktörer respektive media, och vad antyder detta om underrättelsers roll i en internationell kontext präglad av komplexa beroendeförhållanden?

### **1.2.1 Operationaliserade frågeställningar**

För att besvara huvudfrågeställningen, vars forskningsanknytning skisseras nedan, och strukturera upp analysdelen i fyra empiriskt undersökningsbara delar har vi operationaliserat huvudfrågeställningen på följande vis:

1. Hur och i vilken kontext beskrevs Datasaabaffären av företaget självt?
2. Hur och i vilken kontext beskrevs Datasaabaffären av svenska statliga företrädare?
3. Hur och i vilken kontext beskrevs Datasaabaffären av amerikanska myndigheter?
4. Hur och i vilken kontext beskrevs Datasaabaffären i media?

---

<sup>6</sup> KU, Betänkande, 1981/82:35, s.22

<sup>7</sup> Ibid, s.23

<sup>8</sup> Ibid, s.196

<sup>9</sup> Ibid, s.199–201

<sup>10</sup> Ibid, s.21

## 2. Bakgrund

### 2.1 Bolagshistoria

#### 2.1.1 Stansaab

1938 startade embryot till Standard Radio AB när ITT startade bolag i Sverige med inriktning mot radiosystem. Under 1950-talet hade även tillverkning av telefonväxlar för Televerkets räkning utökad verksamheten.<sup>11</sup> Sedan tog man de första kliven inom digital teknik då en transmissionslänk för styrdata mellan radar och luftvärn behövdes. Analog teknik var otillräcklig och man började använda kretskort med transistorteknik, något som lade grunden för ett antal framtida framgångsrika projekt. När ny stridsledningsförmåga skulle anskaffas, Stril-60, fick företaget utveckla radargruppcentraler (RGC) baserade på digital teknik. Den militära delen av Standard Radio växte. I början av sextioalet ville Luftfartsverket utöka kapaciteten på Arlanda, varför en civil version av Stril-60 togs fram där automatisk målföljning kunde användas. Standard Radio fick därmed en affär som fick mycket stor uppmärksamhet internationellt.<sup>12</sup> Framgångarna med ATC (Air Traffic Control) ledde till flera affärer.<sup>13</sup> Sedan avtog beställningarna på den militära sidan. Givet detta och en oro kring att ITT skulle flytta delar av företaget utomlands, startades en lobbyverksamhet mot svenska staten vilket föranledde skapandet av det helt svenskägda Stansaab årsskiftet 1970/1971.<sup>14</sup> Den svenska staten, Saab-Scania och ITT stod nu med lika stora ägarandelar, där den svenska staten avsåg stärka svensk dataindustri medan Saab-Scania såg en möjlighet att stärka den egna verksamheten. En professionell utredare fick på sig att undersöka möjligheterna att samordna verksamheten i Stansaab och Datasaab-divisionen, vilket ledde till bildandet av Datasaab AB 1978.<sup>15</sup> Men då var alltså affären med Sovjetunionen redan genomförd av Stansaab.

---

<sup>11</sup> Mellberg et al. "Jubileumsskrifter 1997: Fyrtio år av den svenska datahistorien", Veteranklubben Alfa, 1997, s.5, Hämtdatum 2024-05-01: <https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/litt/jub97v3.htm>.

<sup>12</sup> Mellberg et al, 1997, s.11

<sup>13</sup> Ibid, s.13

<sup>14</sup> Ibid, s.15

<sup>15</sup> Ibid, s.20

### 2.1.2 Datasaab-divisionen inom Saab-Scania

Redan på 1950-talet insåg Saab-Scania att matematikmaskiner var ett måste. Inriktning blev koncentrerad till de "tunga" civila datorerna, bland annat D21 samt datorer för militärt bruk, exempelvis datorer till Viggen, där datorn CK37 ingick i attackversionen av Viggen.<sup>16</sup> CK37 hade dock svårighet att nå den pålitlighet som krävs i en flygburen situation.<sup>17</sup> Till jaktversionen (JA37) valdes därför CD107 designad av det amerikanska bolaget Singer-Kearfott som Saab-Scania kom att licenstillverka och vidareutveckla. Här köptes de flesta komponenterna från USA.<sup>18</sup> Saab-Scania hade dock själva erbjudit FMV en ny datortyp till JA37 som kallades D6/37, en konstruktion som uppfyllde FMV:s krav.<sup>19</sup>

Man arbetade vidare med "tunga linjen" där datorerna D21/D22 fick en prestanda som kunde mäta sig med IBM.<sup>20</sup> Nästa modell, D23, fick man problem med och man sålde av den "tunga linjen" till det amerikanska Sperry Univac 1974–1975, vilket gav Sperry en möjlighet att konkurrera med IBM.<sup>21</sup> Ett bolag skapades som kom att heta Saab Univac AB.<sup>22</sup> Här var det alltså en del av den dåvarande Datasaab-divisionen som lyftes ut till det nya bolaget där resterande del förblev kvar och sedan gick ihop med Stansaab.<sup>23</sup> Intressant är att Sperry Univac precis vid tiden för affären med Saab-Scania var konkurrent med Stansaab som genomförde affären med Sovjetunionen vid samma tid, Stansaab som också till del ägdes av Saab-Scania. 1978 blir Datasaab-divisionen en del av Datasaab AB.

---

<sup>16</sup> Wentzel, Viggo, "Perspektiv på datasaabepoken", DataSaabs Vänner, 1992, s.3, Hämtdatum 2024-05-01:

<https://www.datasaab.se/Papers/Articles/Viggo/Perspektiv%20pa%20Datasaab-epoken.pdf>

<sup>17</sup> Jiewertz, Bengt. "Central Computer for aircraft Saab 37", DataSaabs Vänner, årtal ej angivet, s.10, Hämtdatum 2024-05-01: <https://www.datasaab.se/Papers/Articles/Viggenck37.pdf>.

<sup>18</sup> Jiewertz, s.11

<sup>19</sup> Ibid, s.14

<sup>20</sup> Asplund, Lennart. "Datasaab lade grunden till dagens IT-Sverige", DataSaabs Vänner, 2016, s. 6. Hämtdatum 2024-05-02:

<https://www.datasaab.se/Papers/Articles/Datasaab%20history/Datasaab%20lade%20grunden%20till%20dagens%20IT%20Sverige%20utgava%203%20light%20version%20160302.pdf>.

<sup>21</sup> Ritsell, Pär. "Första datorsäljaren hjälpte Sperry köpa Saab", IDG, 2010-09-08, Hämtdatum 2024-05-02: <https://www.idg.se/2.10186/1.227242/forsta-datorsaljaren-hjalpte-sperry-kopa-saab>.

<sup>22</sup> Yngvell et al. "Tema D22-D23, Tunga linjens uppgång och fall". Linköping: Erik Larsson AB, 1997, s. 88. e-bok. Hämtdatum 2024-05-01: [https://www.datasaab.se/Bok\\_1\\_5/Downloads/Tema\\_D22-D23.pdf](https://www.datasaab.se/Bok_1_5/Downloads/Tema_D22-D23.pdf).

<sup>23</sup> Yngvell et al, 1997, s.105

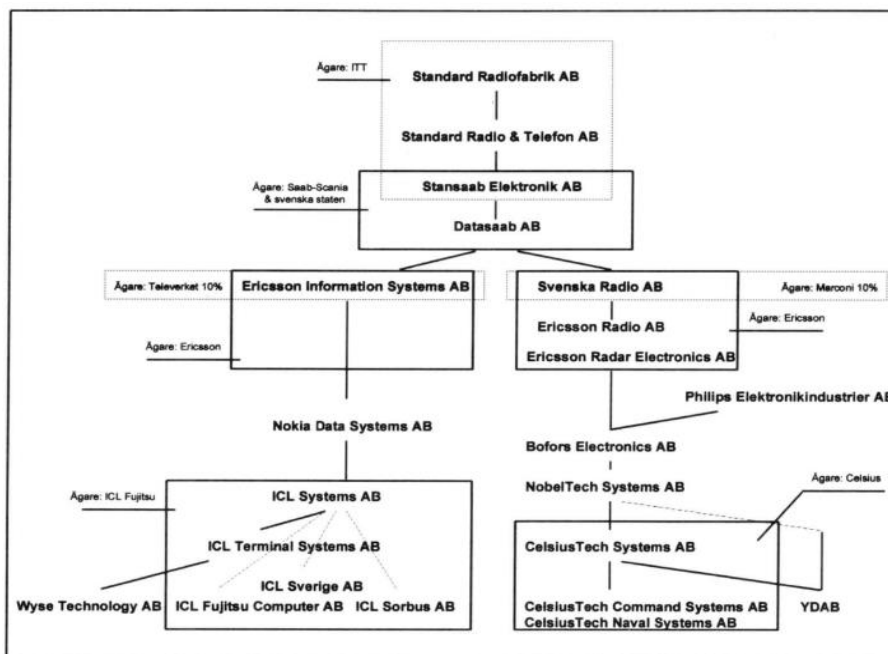


Bild: Standard Radios historia.<sup>24</sup>

## 2.2 Forskningsöversikt

Magnus Johansson har redogjort för konkurrensen mellan Datsa AB och IBM i svenska statens första stora datoriseringsprojekt på 1960-talet, vars syfte var att rationalisera det nationella skatte- och registersystemet med hjälp av datorer.<sup>25</sup> Johansson benämner upphandlingen som något av stor social betydelse, där statliga kommittéer såsom UOK (Uppbördsorganisationskommittén) och DBK (Databehandlingskommittén) fick i uppdrag att utvärdera olika datasystems för- och nackdelar.<sup>26</sup> Vad som är intressant ur ett underrättelseperspektiv är att hemliga rapporter från UOK blev instrument i en samhällspolitisk debatt, där vurmandet för det amerikanska alternativet och IBM-datorer kom under kritik från andra inrikespolitiskt aktiva aktörer.<sup>27</sup> Resultatet av testerna var sekretessbelagda samtidigt som debatten kring vilket datasystem som bäst skulle uppfylla statens behov hade en stark inrikespolitisk prägel. Både Saab-Scania och MNM (Matematikmaskinnämnden) bedrev hemliga utredningar där Datsaabs D21 presenterades som ett överlägset alternativ.

<sup>24</sup> Mellberg et al, 1997, omslag.

<sup>25</sup> Johansson, Magnus. "Big Blue Gets Beaten: The Technological and Political Controversy of the First Large Swedish Computerization Project in a Rhetoric of Technology Perspective". *IEEE Annals of the History of Computing*, Vol.21, No.2, 1999, s.14

<sup>26</sup> Johansson, 1999, s.15-17

<sup>27</sup> Ibid, s.17-18

För att lösa den inrikespolitiska kontroversen kring valet av datasystem, där Saab-vänliga lobbyister satte press på regeringen, förordade finansminister Gunnar Sträng en lösning där datorer från både IBM och Datasaab köptes in för tester.<sup>28</sup> Detta utgjorde en avvägning mellan olika aktörers intressen, där propositionen från finansdepartementet 1963 sökte en acceptabel lösning för de inblandade parterna.<sup>29</sup> Här fanns en bred, positivt inställd konsensus bakom användandet av datorer som ett led i samhällets utveckling. Samtidigt fanns en industripolitisk skiljelinje där viljan till en stark svensk industripolicy, grundat i stora statliga upphandlingar, ställdes mot de som värderade byggandet av transnationella band högre.<sup>30</sup>

I Johanssons redogörelse framkommer även datorindustrins och Datasaaabs militära dimension. Datorn D2 var primärt framtagen för bruk i Viggen och erbjöds till ett fåtal militära och civila kunder, där efterföljande modeller lanserades på den civila marknaden.<sup>31</sup> Johansson menar att Datasaab i sin linda kunde förlita sig på stora statliga upphandlingar i utvecklingen av datorer, där svenska konkurrenter var tvungna att sälja sina produkter innan de utvecklade dem.<sup>32</sup> När datormarknaden mognade på 1970-talet var Datasaab tvunget att möta en ökad internationell konkurrens. Här lyfter Johansson det nationella motivet i att främja inhemsk dataproduktion, en industri med militära implikationer, som en möjlig förklaring till framgångar relativt till IBM.

I ett panelsamtal betonar nordiska datapionjärer datorindustrins militära kopplingar och den internationella konkurrens som präglat dess utveckling. Ur ett svenskt perspektiv lyfter forskaren Thomas Ohlin IBM:s initiala dominans på en marknad där Televerket var Sveriges enda leverantör av tele- och kommunikationstjänster.<sup>33</sup> Ett nationellt teknologiberoende med IBM i monopolställning sågs som skadligt för Sverige, särskilt i händelse av kris. Enligt Ohlin blev det naturligt för Sverige, med en tradition av statligt industristöd, att främja Datasaaabs marknadsposition. Han menar att "nationella projekt" utvecklades som politiska koncept inom Dataindustriutredningen för att främja inhemsk produktion av datorer.

---

<sup>28</sup> Johansson, 1999, s.17-19.

<sup>29</sup> Ibid, s.18

<sup>30</sup> Ibid, s.18-19

<sup>31</sup> Ibid, s.21-22

<sup>32</sup> Ibid, s.28-29

<sup>33</sup> Gram et al. "History of the Nordic Computer Industry: Panel Discussion." I *History of Nordic Computing*, Bubenko, Impagliazzo, Sølvberg, (red.). IFIP International Federation for Information Processing, vol 174, Springer: Boston, 2005, s.181-182



Gällande projektets effektivitet menar Ohlin att försöket att utveckla ett nationellt alternativ till dåtidens datamarknad inte lyckades givet internationella krafter, men att Sverige utmanade IBM som givet monopolställningen ville att den svenska politiken inte skulle lyckas.<sup>34</sup> En i publiken vid panelsamtalet menade att datautvecklingen i samtliga skandinaviska länder var framgångsrik i flera militära och halvmilitära sammanhang, med referens till företagen Datasaab, NorskDATA och A/S Rosving.<sup>35</sup> Samtidigt lyfte Christian Gram i sin jämförelse mellan tre danska dataföretag att samtliga av dessa bolag givet den kraftiga tekniska utvecklingen och internationaliseringen av datamarknaden misslyckades med att konsolidera och etablera stabila marknader för att överleva internationell konkurrens.<sup>36</sup>

Den svenska policyanpassningen till internationell konkurrens och teknologiberoende under 1980-talet problematiseras av Ulrika Mörth och Bengt Sundelius utifrån konceptet '*High Technology Vulnerability Trap*'.<sup>37</sup> Svensk-amerikanska relationer präglades under denna period av en '*konkurrensbetingad interdependens*', där förnyade amerikanska försök till exportkontroll innebar problem för svenska beslutsfattare och den svenska industrin. Den nyttillträdde Reaganadministrationen verkade för en revitaliserad och förstärkt betydelse av COCOM-samarbetet, där USA hade ett uttalat nationellt säkerhetsintresse i att kontrollera internationell högteknologiöverföring.<sup>38</sup> Sveriges problem låg i att säkra vitala flöden av högteknologi till industrin, vilket krävde ett tillmötesgående av amerikanska krav, samtidigt som inhemska opinion och trovärdighet i neutralitetspolitiken begränsade möjligheten att vara alltför tillmötesgående.<sup>39</sup> Datasaabaffären blev här en säkerhetspolitisk stöttesten då händelsen enligt Reaganadministrationen innebar ett förstärkande av den sovjetiska luftförsvarsförmågan och i förlängningen ett underminerande av amerikansk nationell säkerhet.<sup>40</sup>

---

<sup>34</sup> Gram et al, 2005, s.183.

<sup>35</sup> Ibid, s.190

<sup>36</sup> Ibid, s.189

<sup>37</sup> Mörth, Ulrika och Sundelius, Bengt. Dealing with a High Technology Vulnerability Trap: The USA, Sweden and Industry. I *Cooperation and Conflict*, Vol.28, Nr.3, 1993, s.303

<sup>38</sup> Mörth och Sundelius, 1993, s.303-304

<sup>39</sup> Ibid, s.304, 311

<sup>40</sup> Ibid, s.309-310

Enligt Mörth och Sundelius resulterar Datasaabaffären och den efterföljande Containeraffären i en amerikansk misstänksamhet gentemot Sverige och förnyade påtryckningar i frågan om exportkontroll.<sup>41</sup> Datasaabaffären blev ur amerikansk synvinkel ett bevis på den svenska regeringens misslyckande att ta ansvar för handlingar i strid med hemliga överenskommelser. Containeraffären synliggjorde bristen på fungerande svensk lagstiftning i exportkontrollfrågan, där omhändertagandet av en container med amerikansk högteknologi på väg till Östeuropa skedde på basis av informell samverkan mellan ländernas tulltjänster.<sup>42</sup>

Peter Svik har undersökt teknologiutvecklingens roll i kalla kriget, där Datasaabaffären målas upp som en del av en större problematik kring kontrollen av flygtrafik.<sup>43</sup> Givet en ökad flygtrafik blev radarsystem med förmåga att övervaka stora ytor viktig i minskandet av flygolyckor, där efterfrågan fanns även i östblocket. Datasaabaffären blev lösningen på Sovjetunionens avsaknad av egen produktion av radarkomponenter viktiga för moderniseringen av nationella luftövervakningssystem.<sup>44</sup> TERCAS som Datasaab exporterade innefattade så kallad primärradar, vilket i väst endast användes i militärt syfte. Den exportlicens som Datasaab erhöll gällde endast sekundärradar, vilket kräver användandet av transponderar vilket de sovjetiska flygplanen till del saknade.

I linje med Mörth och Sundelius lyfter Mueller och Svik den politiska kontrovers som Datasaabaffären resulterade i, där Pentagon sedan tidigare befarat en integrering av sovjetisk civil och militär flygledning och en medföljande modernisering av landets luftvärn.<sup>45</sup> Här är det viktigt att lyfta teknologins politiska karaktär under kalla kriget, där kontroll över och utvecklingen av teknologi spelade en stor roll i den geopolitiska kampen mellan öst och väst.<sup>46</sup> Saara Maatala lyfter här inom ramen för begreppet '*technopolitics*' hur teknologiutveckling även i civila industrier politiserades som instrument av vikt för nationell säkerhet, prestige och välfärd.

---

<sup>41</sup> Mörth och Sundelius, 1993, s.314-315

<sup>42</sup> Ibid, s.310-311, 314

<sup>43</sup> Svik, Peter. "Cold War-Technological Innovation-Globalization." I *Technological Innovation, Globalization and the Cold War: A Transnational History*. Wolfgang Mueller och Peter Svik (red.). London; New York: Routledge, 2023, e-bok, s.22-23

<sup>44</sup> Svik, 2023, s.23-24

<sup>45</sup> Ibid, s.24

<sup>46</sup> Maatala, Saara. "Finnish Icebreaker Diplomacy in the Cold War: Ships of Security, Prestige and Welfare." I *Technological Innovation, Globalization and the Cold War: A Transnational History*. Wolfgang Mueller och Peter Svik (red.). London; New York: Routledge, 2023, e-bok. s.116-117

Här nämns COCOM-samarbetet som ett uttryck för NATO-ländernas politisering av teknologiöverföring, som i praktiken antog formen av ett teknologiembargo mot östblocket. Supermakterna försökte begränsa motståndarens tillgång till teknologi samtidigt som teknologiöverföring användes som maktmedel för att bygga beroendeförhållanden med allierade länder.

J.D. Work har belyst ett starkt underrättelseelement i USA:s och Sovjetunionens rivalitet i utvecklingen av datorer efter andra världskriget.<sup>47</sup> Från västerländsk sida handlade det dels om att förstå Sovjetisk baklängeskonstruktion av tysk högteknologi, där en rad olika underrättelsefunktioner inriktades för att skapa helhetsbilder kring den sovjetiska förmågan att integrera och producera nya teknologier efter att de stulits från väst.<sup>48</sup> Här nämner Work att teknologispridningsfrågan både färgade underrättelseinriktningen under denna period samtidigt som det utgör ett underrättelseproblem än idag.<sup>49</sup> Intressant för vår undersökning är hur Works arbete vidare antyder relevansen av Maatalas syn på teknologi som föremål för politisering i ett större perspektiv präglad av internationell konkurrens. Work menar att fokus för CIA låg på de tekniska systemen i sig snarare än deras aggregerade betydelse inom ramen för det sovjetiska samhället.<sup>50</sup> Svårigheten för CIA att utvärdera konsekvenserna av ett tekniskt system betonas. Betydelsen av ett tekniskt system, såsom det som såldes till Sovjetunionen av Datasab, har alltså ingen given betydelse i relation till ett större ekonomiskt, militärt och politiskt sammanhang enligt vår tolkning av Work.

Vidare framhäver Work, i linje med Maatalas tre dimensioner av *'technopolitics'*, hur ett effektivt luftvärn blev en fråga av nationell prestige för Sovjet, där datorers militära potential betonades i rädslan för amerikanska spaningflygets penetration av sovjetiskt luftrum.<sup>51</sup> Works menar att teknologistöld, kopiering av västerländsk teknologi och smuggling av högteknologi inte var något ovanligt, där CIA noterade återkommande sovjetiska operationer med syfte att tillförse landet med teknologi.<sup>52</sup> Dessa utgjorde enligt CIA en grundsten i Sovjetunionens militära modernisering.

---

<sup>47</sup> Work, J.D., "Early intelligence assessments of COMBLOC computing". I *Journal of Intelligence History*, Vol 21, Nr.2, 2022, s.172

<sup>48</sup> Ibid, s.174

<sup>49</sup> Ibid, s.175

<sup>50</sup> Ibid, s.187-190

<sup>51</sup> Work, 2022, s.185 ; Maatala, 2023, s.116-117

<sup>52</sup> Work, 2022, s.181-184

### **2.3 Problemformulering**

Tidigare forskning vittnar om en kontext kring kalla krigets dataindustri präglad av konkurrens mellan både inrikespolitiska och transnationella aktörer. I denna kontext har till synes underrättelsearbete spelat en viktig roll, där svenska myndigheters hemligstämplade rapporter blivit instrument i politiska debatter samtidigt som Sovjetisk datautveckling var ett viktigt underrättelsemål för USA. En stark koppling fanns mellan teknologi och politik under kalla kriget, där strategiska industrier och inte minst datorer med sina militära implikationer, politiserades som artefakter av värde för nationell säkerhet, prestige och välfärd. Stöld och otillbörlig överföring av högteknologi till Sovjetunionen var vanligt förekommande och något som amerikanska underrättelsemyndigheter visste om, men vars aggregerade säkerhetspolitiska betydelse var svårt för CIA att bedöma. Synen på Datsaaffären som en förrädisk handling bör således inte tas för givet, där Reagan-administrationens fokus på exportkontroll möjligen skapat politiska incitament för att inordna Sverige under en strängare COCOM-regim.

Sammantaget bör alltså inte teknologins innebörd i relation till nationell säkerhet ses som ett givet faktum. Mot bakgrund av en dåtida amerikansk politisk offensiv undersöker vi därför hur Datsaaffären begripliggjorts av olika aktörer i en internationell kontext präglad av komplexa beroendeförhållanden, där underrättelser möjligen spelat en roll i hur teknologi politiserats och begripliggjorts.

### 3. Teori och Metod

#### 3.1 Vetenskapsteoretisk orientering

Givet en induktiv och mer empiriskt inriktad studie kommer teorier användas främst i orienterande syfte för att skapa en större kontext kring Datasaabaffären och politiken kring händelsen. Dessa grundläggande vetenskapsteoretiska ställningstaganden blir senare föremål för diskussion och tolkningar i dialog med empirin i arbetets avslutande delar.

##### 3.1.1 Neoliberalism och komplex interdependens

Mörth och Sundelius använder begreppet '*konkurrensbetingad interdependens*' (engelsk översättning: adversial interdependence) för att förklara Datasaabaffärens politiska kontext.<sup>53</sup> Enkelt beskrivet antyder konceptet att fördjupade transnationella relationer hämmar staters förmåga till autonomt handlande samtidigt som konflikters beständighet även i interdependenta förhållanden betonas.<sup>54</sup> Begreppet är sprunget ur '*komplex interdependensteori*' framtagen Robert Keohane och Joseph Nye, som i och med detta koncept på 1970-talet försökte utmana realismens grundantaganden där militär och ekonomisk styrka utgör grunden för att förklara staters agerande.<sup>55</sup> Enligt Waheeda Raana utgjorde teorin ett försök till att sammanställa liberala och realistiska perspektiv för att förklara internationella relationer under en period av ökad interdependens, där realistiska förklaringsmodeller ansågs vara otillräckliga. Teorin kan i detta hänseende beskrivas som en mellanväg mellan traditionell realism och liberalism. Interdependens definieras här som ömsesidigt beroende, där transnationella aktörer inklusive stater påverkas av varandras agerande i allt högre utsträckning givet fördjupade förhållanden emellan. Grundläggande element i '*komplex interdependensteori*' är att betona transnationella och icke-statliga aktörers roll visavi staten, ett likställande av andra policyområden med traditionellt och militärt definierad säkerhet, samt att samarbete mellan stater likställs med konflikt som element i internationella relationer.

---

<sup>53</sup> Mörth och Sundelius, 1993, s.303–306.

<sup>54</sup> Ibid, s.323-325

<sup>55</sup> Raana, Waheeda. "Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts", I *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, Nr. 2, 2015. 290-297.

### 3.1.2 Technopolitics och politisering av teknologi

Saara Maatala vittnar om hur vissa teknologier, radar innefattat, fick politiska betydelser bortom deras rent tekniska funktioner under kalla kriget.<sup>56</sup> Genom teknologicentrerat språkbruk i förhandlingar mellan statliga aktörer menar hon att icke-tekniska attribut kom att tolkas och förmedlas på ett sätt som främjade aktörernas politiska intressen. Detta i vad hon beskriver som en övergripande politisering av civil teknologi, grundat i en fallstudie kring den finska isbrytarindustrin under kalla kriget. Här presenterar hon tre koncept inom det bredare teoretiska konceptet *'technopolitics'*, där teknologi anses kunna politiseras som instrument av vikt för nationell säkerhet, prestige och välfärd. Här definierar vi politisering som en handling där ett fenomen eller objekt ges politisk betydelse eller fall där ett dito används som instrument i ett politiskt ställningstagande. Termen *'technopolitics'* saknar en gemensamt accepterad definition men har använts i diverse samhällsvetenskaplig forskning i minst två decennier.<sup>57</sup> En central distinktion i dess tillämpning är huruvida man studerar teknologi som subjekt eller objekt i politiska processer. Müeller och Richmond menar här att materiella föremål dels kan mobiliseras som objekt av mänskliga aktörer i syfte att främja politiska intressen. Samtidigt kan materiella ting enligt dem spela en aktörsroll som i egen rätt påverkar dynamiker i sociala och politiska processer.

Här utgår vi ifrån ett perspektiv inriktat mot teknologi som objekt snarare än subjekt, där vi ser TERCAS som ett materiellt system som möjligt instrument i ett större politiskt spel mellan diverse amerikanska och svenska aktörer.<sup>58</sup> Vi fokuserar alltså på hur mänskliga aktörer möjligen mobiliserat teknologi som politiskt instrument. Med det sagt finns det även vissa tekniska detaljer kring själva systemet som inkluderats i arbetet i de fall där de är av vikt för själva händelseförloppet och narrativen kring Datasabaffären.

---

<sup>56</sup> Maatala, 2023, s.116-133

<sup>57</sup> Frank I Müeller och Matthew Aaron Richmond, The technopolitics of security: Agency, temporality, sovereignty. I *Security Dialogue*, Vol. 54. Nr. 1. 2023. 3–16.

<sup>58</sup> Det så kallade TERCAS-systemet var det radarsystem som Datasab sålde till Sovjetunionen i vad som kom att kallas för Datasabaffären.

### 3.2 Metod

I syfte att nå kunskap kring underrättelsers roll i beskrivningen av Datasaabaffären tillämpas en kvalitativ narrativanalys. Genom att kartlägga ett narrativ, en berättelse, kan forskning belysa bakomliggande maktstrukturer och den kontext inom vilken en berättelse förmedlas.<sup>59</sup> Seymour Chatman definierar ett narrativ som en kombination av grundelementen historia och diskurs, där det förstnämnda begreppet refererar till presentationen av ett faktiskt eller föreställt händelseförlopp, medan det sistnämnda utgör en form av värdering där handlingens innebörd kommenteras och historien begripliggörs. Givet vårt intresse för hur amerikanska myndigheter och andra aktörer beskrivit DataSaabaffären mot bakgrund av amerikanska exportkontrollsinressen och komplexa beroendeförhållanden är vi mer intresserade för diskursen, alltså hur de kommunicerar innehållet och kommenterar innebörden i berättelsen om händelsen. Begreppet diskurs är här inte att förväxla med dess innebörd inom ramen för diskursanalytisk metod, där dess implikationer är bredare och utgår ifrån strikt språkliga till icke-språkliga aspekter av socialt meningsskapande.<sup>60</sup>

Narrativ sker på olika nivåer.<sup>61</sup> Grundtanken här är att narrativ är grundläggande tolkningsramar av betydelse för mänskligt handlande, där en repertoar av sociala och kulturella narrativ uppmanar till visst beteende över annat.<sup>62</sup> Att studera narrativ ger således en inblick i reglerande maktdynamiker bakom olika förståelser av samhället.

Att här bryta sönder olika narrativ kring Datasaabaffären, såsom det framkommer i tillgängliga dokument som beskriver händelsen, och sedan ställa det mot andra aktörers skildringar, hjälper oss att skapa en kontext kring organisationens specifika sätt att uttrycka sig kring händelsen. Tidigare forskning och den kontext som i och med den byggs kring händelsen blir också här en grund för att sätta olika aktörers begripliggöranden av Datasaabaffären i ett större perspektiv, där viktiga element såsom internationell konkurrens och det politiska maktspelet kring exportkontroll diskuteras i våra slutsatser.

---

<sup>59</sup> Robertson, Alexa. "Narrativanalys", I *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 4:e uppl. Boréus, Kristina och Bergström, Göran (red.). Lund: Studentlitteratur, 2018, s.223–224

<sup>60</sup> Göran Bergström och Linda Ekström, "Tre diskursanalytiska inriktningar" I *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 4:e uppl. Boréus, Kristina och Bergström, Göran (red.). Lund: Studentlitteratur, 2018, s.254-255

<sup>61</sup> Robertson, 2018, s.242

<sup>62</sup> Ibid, s.221

Enligt Alexa Robertsson finns ingen optimal metod i tillämpningen av narrativanalys, där det snarare handlar om att anpassa metoden och sitt analytiska fokus grundat i forskningsfrågan.<sup>63</sup> Christopher Lamont lyfter å sin sida fram narrativanalys som en form av diskursanalys, där han menar att det i grunden handlar om att identifiera berättelser om den sociala verkligheten där de inblandade aktörerna ges olika roller.<sup>64</sup> I likhet med Robertsson lyfter han att narrativ består av narrativa komponenter eller beståndsdelar som går att studera för att nå kunskap om en större helhet.<sup>65</sup> I detta är det viktigt att etablera någon form av struktur för vad vi vill analysera i de olika studerade aktörernas beskrivningar av Datasaabaffären, där vi inriktar oss på den diskursiva delen i narrativen, alltså dess värderande element.<sup>66</sup> Här har vi även delat upp besvarandet av huvudfrågeställningen i två delar, där den första delen är mer empiriskt inriktad, den andra mer teoretisk och generaliserande utifrån de empiriska observationer som gjorts.

Gällande vår teorianvändning är analysen mer induktivt inriktad, där de teorier som presenteras ovan får en orienterande och kontextskapande roll snarare än att anta formen av ett mer stringent analytiskt ramverk. Vår ambition är inte att påvisa, dementera eller förespråka en förklaringsmodell över en annan, utan snarare att förstå Datasaabaffärens komplexitet utifrån ett narrativperspektiv. I denna mening är detta arbete interpretivistiskt med starka kopplingar till den hermeneutiska traditionen, där texter och Datasaabaffären som empiriskt fall analyseras i relation till dess bredare kontext.<sup>67</sup> Eventuella generaliseringar görs utifrån empiriska iakttagelser i linje med det induktiva arbetssättet. I en grundläggande mening ser vi DataSaabaffären som en social artefakt vars mening är kontextuellt och tidsmässigt beroende, där vår studie kan utmana etablerade uppfattningar om händelsen.<sup>68</sup>

---

<sup>63</sup> Robertson, 2018, s.225, 229

<sup>64</sup> Lamont, Christopher. *Research Methods in International Relations*, 2:a uppl. Los Angeles: SAGE publications, 2021, s.200

<sup>65</sup> Robertson, 2018, s.225-233

<sup>66</sup> Ibid, s.237-239

<sup>67</sup> Lamont, 2021, s.248-249

<sup>68</sup> Ibid, s.25



## 4. Material

Analysen av Datasaabaffären utgår från en studie av olika narrativ från i huvudsak fyra källkategorier:

1. Stansaabs/Datasaabs egna beskrivningar.
2. Betänkande från Konstitutionsutskottets utredning av Datasaabaffären.
3. Skrifter från den amerikanska statsapparaten, inklusive underrättelseorgan.
4. Tidningsartiklar publicerade under och efter affären.

Material om företagen, Stansaab respektive Datasaab, har primärt hittats genom de olika företagens veteranklubbar. Genom dessa har både digitalt material kunnat användas och även tips om skriftliga källor har hittats på detta sätt. Detta material är problematiskt ur ett tendensperspektiv givet att veteranklubbarnas i viss mån drivs för att främja gemenskap mellan tidigare anställda, vilka möjligen har motiv att framställa sina tidigare arbetsplatser i god dager.<sup>69</sup> Dock är och förblir denna typ av berättelser en viktig del vid genomgång av olika narrativ, där vi fokuserar på hur fenomen subjektivt beskrivs snarare än hur de objektivt är förskaffade i linje med en konstruktivistisk sanningssyn.<sup>70</sup>

Vidare hade Datasaaabs Vänner tidigt ambitionen att dokumentera företagets historia för framtida forskningsändamål, vilket i vår mening tyder på en seriös inställning till den information som organisationen presenterar.<sup>71</sup> Protokollet från Konstitutionsutskottets utredning av Datasaabaffären, som hämtats från riksdagens digitaliserade arkiv, har i vårt sammanhang använts för att representera ett svenskt statligt perspektiv. Detta protokoll har i sig en mängd referenser till dokumentation inom utrikes- och industridepartementet vilket ger viss tyngd i dess utsagor givet att de är kontrollerbara. Samtidigt var syftet med utredningen inte att klarlägga företagets skuld utan att utreda statens och regeringens agerande i affären. Här är det viktigt att motivera urvalet för att det inte skall bli skevt, där det sakliga innehållet inte nödvändigtvis är felaktigt, men givet en brist på kontrasterande källor blir missvisande.<sup>72</sup>

---

<sup>69</sup> Thurén, Thorsten och Werner, Jack. *Källkritik*, 4:e uppl. Liber: Stockholm, 2019, s.73–75

<sup>70</sup> Lamont, 2021, s.246

<sup>71</sup> SAAB, ”Datasaab lade grunden till Sverige som IT-nation”, 2021-02-15, Hämtdatum 2024-05-24:

<https://www.saab.com/sv/markets/sweden/stories/2021/datasaab>

<sup>72</sup> Thurén och Werner, 2019, s.96–97

Bredden i vårt källmaterial är här en direkt konsekvens av vår forskningsdesign, där huvudfrågeställningen brutits ned i fyra operationaliserade diton för att unvika ett beroende av ett snävt urval av källor. Mot denna bakgrund blir KU-protokollet och resterande källkategorier ett av många narrativ som nyanseras och sammanställs i slutsatserna. Material har också lokaliserats genom sökningar i CIA:s nätbaserade arkiv. Genom att använda sökkriterier kopplat till Datasaabaffären har ett antal olika källor tagits fram. Bland annat har orden Stansaab, Datasaab och Univac använts. NSC-rapporten från ”Under Secretaries Committee” anses vara högst representativ för den amerikanska staten och har därför getts stort utrymme i analysen. Detta givet kommitténs centrala roll i beslut rörande nationell säkerhets- och utrikespolitik och det faktum att den besattes av högt uppsatta statliga representanter såsom generaldirektören för CIA.<sup>73</sup> En del av tidningsmaterialet som analyserats är hämtat från CIA:s ”Foreign Broadcast Information Service” (FBIS), vilket hade en viktig roll i att övervaka, översätta och återpublicera utvalda nyhetsartiklar, där den primära underrättelsekonsumenten var statliga amerikanska statstjänstemän.<sup>74</sup>

Givet detta och att konsumenterna hade mandat att besluta vilka artiklar som skulle publiceras etablerar en tydlig länk mellan USA:s politiska beslutsfattande och FBIS publikationer, vilket gör källorna särskilt relevanta i studiet av underrättelser. Det är oklart hur denna avdelning gjorde sitt urval, men som en del av en underrättelsetjänst är det tänkbart att de sparar material i linje med ett föreställt underrättelsebehov. Här riskerar vårt arbete att reproducera en CIA-färgad bild av Datasaabaffären givet att en del av materialet på förhand sållats i och med CIA:s avhemligande av material som publicerats för allmän beskådan. Vår förhoppning är samtidigt att vårt breda urval av källor ska nyansera de narrativ som framkommer i dessa dokument, där svenskt tidningsmaterial och företagsrepresentanter från Stansaab/Datasaab enligt vår mening representerar en möjlig motpol till ett eventuellt USA-färgat perspektiv. Vi har även eftersökt ytterligare material genom skrivelser till Säkerhetspolisen, Polisens nationella arkiv, Försvarets Materielverk samt Försvarsmakten. Inget av detta gav något resultat mer än hänvisningar till eventuellt material i Riksarkivet respektive Krigsarkivet. Av arbetsekonomiska skäl har djupdykningar i fysiskt arkivmaterial uteslutits.

---

<sup>73</sup> National Archives, “National Security Council Institutional Files (H-files)”, Hämtdatum 2024-05-24, <https://www.nixonlibrary.gov/finding-aids/national-security-council-institutional-files-h-files>, Se “Under Secretaries Committé”; National Archives, “National Security Memoranda”, Hämtdatum 2024-05-24: <https://www.nixonlibrary.gov/national-security-memoranda>, Se ”Role of the National Security Memoranda”

<sup>74</sup> Preston Library, “FBIS: Foreign Broadcast Information Service”, Hämtdatum 2024-05-24: [https://libguides.vmi.edu/database\\_FBIS](https://libguides.vmi.edu/database_FBIS)

## 5. Analys

### 5.1 Stansaabs beskrivningar

1975 skriver Stansaab kontrakt med Sovjetunionen, det största i företagets historia.<sup>75</sup> Konkurrens rådde mellan Sverige, USA, Frankrike och Italien.<sup>76</sup> Flera amerikanska storföretag slogs om kontraktet, från Raytheon till IBM och Sperry Univac.<sup>77</sup> USA försökte samordna sin affär via den civila luftfartsmyndigheten FAA. Priset blev för högt, den tekniska nivån för låg och enigheten brast, varför endast Univac kvarstod som tänkbar konkurrent. Stansaab anger att Univac föreslog sitt system kallat ARTS III.<sup>78</sup> Detta uppfyllde inte de tekniska krav Sovjet ställt, man var tydlig med att man behövde ett system som inte var beroende av transpondrar i flygplanen, något som en stor del av den sovjetiska flygplansflottan saknade.<sup>79</sup>

Att ARTS III behövde transpondrar framgår av en amerikansk beskrivning från 1973.<sup>80</sup> Detta är intressant, nämligen att tekniken Univac offererade inte skulle fungera fullt ut i Sovjetunionen. Trots det förekom flertalet notiser under 1974–1975 i olika facktidskrifter där Univac menar att man legat i slutfasen av kontraktsförhandlingar med Sovjet.<sup>81</sup> FAA genomförde vid denna tid flertalet affärer på det flygtransporttekniska området med Sovjetunionen, detta kan ha bidragit till att Univac trodde på en affär. Stansaab beskriver redan 1975 att TERCAS består av både primär och sekundärradar. Det framgår med tydlighet att systemet kräver så kallade extraktorer.<sup>82</sup> Vid denna tidpunkt finns en klar öppenhet kring tekniken man avser leverera, inklusive den som sedan skulle ses som kontroversiell. FAA verkar ha insett att man själva måste gå i denna tekniska riktning, dvs. ha system som inte enbart förlitar sig på transpondrar.<sup>83</sup>

---

<sup>75</sup> Personaltidning Stansaab Elektronik AB, "Tercaskontraktet nu underskrivet", 1975, s.1

<sup>76</sup> Ibid, s.1

<sup>77</sup> Ibid, s.2

<sup>78</sup> Ibid, s.2

<sup>79</sup> Svik, 2023, s.24

<sup>80</sup> Department of Transportation, "U.S General Accounting Office Staaf Study (ARTS III)", 1973, s.19, Hämtdatum 2024-05-11, <https://www.gao.gov/assets/092650.pdf>.

<sup>81</sup> Personaltidning Stansaab Elektronik AB, "Tercaskontraktet nu underskrivet", 1975, s.2

<sup>82</sup> Ibid, s.2–3

<sup>83</sup> Darbäck, Ingvar, "Drömmen om en svensk dataindustri", I *Modern Elektronik*, 1989:1, tillgänglig via LIBRIS, s.18

Fortsatt rapportering från företaget präglas av utmaningar kring att arbeta i och med Sovjetunionen.<sup>84</sup> Företaget tillsätter senare resurser för att utbilda anställda i ryska och tar fram en handbok kring hur man lever i Sovjet, så viktig var denna affär var för Stansaab.<sup>85</sup> Flera andra stora företag var involverade i denna affär, bland annat levererade BPA byggnadsmaterial, utrustning för elkraft levererades från ASEA och telefonväxelutrustning från LM Ericsson.<sup>86</sup> Att affären därmed var en svensk angelägenhet är klarlagt.

Bo Lindestam, tidigare anställd vid Stansaab, beskriver hur Sovjet började prova systemet redan 1979 då systemet var viktigt för OS i Moskva 1980.<sup>87</sup> Vidare pekar han på att USA redan 1972 anordnade ett seminarium inom det flygtekniska området i Moskva där de amerikanska bolagen var säkra på att få en affär inom området flygledning. Lindestam uttrycker sin syn på USA:s dubbelmoral där man arbetade med både embargo och att göra affärer med Sovjetunionen.<sup>88</sup> Detta kan till del styrkas om man studerar exportsiffror. USA intensifierade sin export 1971–1973, där man gick från ett exportvärde på ca. 162 miljoner dollar 1971 till 1,2 miljarder dollar år 1973.<sup>89</sup>

Även Gunnar Wedell, VD vid affärens genomförande, menar att affärsmässiga överväganden från USA:s sida låg till grunden för de uppkomna licensproblemen. Han menar att Stansaab under åren före kontraktet hade långt gångna samtal med Univac om ett samarbete. Helt plötsligt drog sig Univac ur och ville exkludera Sovjetunionen, detta då man ansåg det klart att Univac skulle få denna beställning. När så sedan inte blev fallet uttalade man sig i amerikansk press om att man skulle göra det svårt för Stansaab att få erforderliga licenser. Wedell menar att det framkommit uppgifter i efterhand som pekar på att drivkraften bakom licensproblematiken handlade om att just vissa myndigheter och företag förlorat ansiktet.

---

<sup>84</sup> Personaltidning Stansaab Elektronik AB, ”Nya i redaktionskommiten”, I *Stansaab Journalen*, nr.1, feb. 1976, s. 2, Hämtdatum 2024-05-05: [https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ\\_1976\\_1.pdf](https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ_1976_1.pdf).

<sup>85</sup> Personaltidning Stansaab Elektronik AB, ”God Jul och Gott Nytt År!”, I *Stansaab Journalen*, nr. 12–13 dec, 1976. s. 1-2, Hämtdatum 2024-05-05, [https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ\\_1976\\_12.pdf](https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ_1976_12.pdf).

<sup>86</sup> Personaltidning Stansaab Elektronik AB, ”Tercaskontraktet nu underskrivet”, s.3

<sup>87</sup> Mellberg et al, 1997, s.25

<sup>88</sup> Mellberg et al, 1997, s.26

<sup>89</sup> Osofsky, S. ”U.S. – Soviet trade: Problems and prospects”. I *Mercer Law Review*, vol.27, nr 3, 1976, s.725, Hämtdatum 2024-05-12: [https://digitalcommons.law.mercer.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=jour\\_mlr](https://digitalcommons.law.mercer.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=jour_mlr).

Han skriver också att det italienska företaget Selenia som var underleverantör till Stansaab hade strategisk mycket känslig elektronik i sin utrustning men att de aldrig drabbades av några licensproblem.<sup>90</sup> Även amerikansk media rapporterade om att FAA drev på frågan om att försena licensansökan från Stansaab för att själva, med amerikanska företag, få ordern.<sup>91</sup> Tio år senare är bilden i stort sett densamma. Wedell talar om inblandningen från svenska staten och hur möten skedde både med amerikanerna samt i Moskva.<sup>92</sup> Wedell menar att de amerikanska transistorer som skulle användas i TERCAS var det enda som gjorde att USA kunde kräva licens. Det USA var oroliga för var det svenskarna själva producerat, att denna teknik helt enkelt var för bra, och skulle kunna användas för militära syften.<sup>93</sup>

Dock, västvärlden i övrigt gick mot att ha luftövervakningssystem som kunde kommunicera med de militära, detta för att undvika olyckor i det allt tätare lufthavet.<sup>94</sup> Detta skulle i så fall innebära det att USA lade sig i svensk export ur ett mer allmänt perspektiv utan att ha avtalsmässiga eller lagliga grunder att stå på. Dock skall sägas att det inte går att hitta andra källor som Wedells uttalande. Wedell talar vid några tillfällen om CIA, dels i sammanhanget kring varför Sovjet valde att köpa svenskt, där Wedells uppfattning är att man inte ville lämna ut uppgifter till CIA ”*som självfallet var representerade i alla delegationer*”.<sup>95</sup> Wedell nämner också en konferens i Washington där förutom Federal Aviation Agency (FAA) även CIA var representerat.<sup>96</sup> Dessa uttalanden pekar mot att amerikansk underrättelsetjänst var involverad i den affärsverksamhet som till del leddes av FAA.

---

<sup>90</sup> Mellberg et al, 1997, s.23-24

<sup>91</sup> Darbäck, Ingvar, ”Ett styrelsebords memoarer”, I *Modern Elektronik*, 1989:2, tillgänglig via LIBRIS, s.33

<sup>92</sup> Sjöblom, 2008, s.20

<sup>93</sup> Ibid, s.20-21

<sup>94</sup> Darbäck, Ingvar, 1989:1, s.19-20

<sup>95</sup> Sjöblom, 2008, s.18

<sup>96</sup> Ibid, s.20

## 5.2. Svenska statens beskrivningar

1981 lämnar Konstitutionsutskottet (KU) ett betänkande där den så kallade Datasaabaffären går igenom.<sup>97</sup> Utgångspunkten i granskningen är att klarlägga den svenska regeringens eventuella inblandning och ansvar i affären, men som dokumentation utgör betänkandet en viktig källa för att få en bild av den svenska statsapparats syn på affären. Materialet innehåller olika dokumentation från industridepartementet samt utskrifter från utfrågningar. Här ges en bild av anledningen till att skandalen kring Datasaab kom fram, och vad som låg bakom samt synen på USA:s roll.

Även i detta underlag bekräftas att USA med Univac var en av de största konkurrenterna i upphandlingen.<sup>98</sup> Det var klarlagt från början att TERCAS skulle innehålla komponenter från USA för vilka ett licensavtal behövde skrivas. Värdet på dessa komponenter var av ett begränsat värde, endast 93 000 dollar (då knappt 400 000 kronor), detta skall sättas i relation till det totala ordervärdet 320 miljoner kronor.<sup>99</sup> Exportlicensen identifierades tidigt som en osäkerhetsfaktor, men då Univac på förhand givits ett klartecken för motsvarande komponenter, vilket kan anses unikt då detta bara kan ses som ett sätt att stärka deras konkurrensförmåga, så avser man från svensk sida driva en diskrimineringsfråga om ett godkännande för Sverige skulle utebli. Fransmännen framförde till Sovjet att svenskarna inte kunde räkna med att få exportlicens, något som får betraktas som en konkurrenstaktik.<sup>100</sup>

I en skrivelse från Stansaab till industridepartementet 1976 uppger Stansaab att man skulle kunna byta de kritiska komponenterna mot icke-amerikanska. 1977 kommer uppgifter från amerikanskt håll om att Stansaab inte kommer få sin licens, USA menar att ansökan går utöver det som Univac begärt. Under hela denna process är företrädare för svenska staten aktiva. Licensansökan bifalles i oktober 1977, men USA begär då att svenska regeringen skall bekräfta att man ”förstår och accepterar sitt ansvar”.<sup>101</sup> Detta är synnerligen intressant då själva avtalet var civilrättsligt mellan amerikanska staten och företaget Stansaab.

---

<sup>97</sup>KU, Betänkande, 1981/82:35, s.1–434

<sup>98</sup> Ibid, s.188

<sup>99</sup> Ibid, s.189

<sup>100</sup> Ibid, s.189–190

<sup>101</sup> Ibid, s.189–191

En departementssekreterare vid industridepartementet kontaktades i oktober 1979 av anställda inom Datasaab, man uttryckte missnöje med förhållanden inom företaget som handlade om vanskötsel och dålig ekonomi. Licensproblem var vid detta tillfälle ingen uttalad fråga och departementet upprättade, enligt vad det säger själva, ingen hemlig rapport, något som senare påstods i media. Merparten av ryktena verkar ha framkommit genom illvilja eller oförstånd och efter kontroller med revisorer konstaterades att inga oegentligheter begåtts.<sup>102</sup> Ungefär ett år efter de första ryktena publicerades en artikel i tidningen Internationalen om en miljardsvindel och en hemlig rapport om detta från industridepartementet. I artikeln står ingenting om att man brutit mot några licensavtal, denna uppgift dyker upp först i TV1:s Aktuellt senare samma månad.<sup>103</sup> In en intervju i radion uppger Gunnar Wedell att man sannolikt inte kommer förlita sig på amerikanska komponenter i fortsättningen.<sup>104</sup>

Att detta skulle vara ett alternativ är ett resonemang som även förs av Hans Werthén, tidigare styrelseordförande i Datasaab, vid utfrågningen av honom. Werthén menar att betydelsen av tekniken överdrivs och att: *”I stället för en kompakt elektronikkrets kan man göra en stor burk med motstånd och kondensatorer. [...]. Det blir elegantare att göra det på rätt sätt, och det ingick i licensen man betalat för, men det går praktiskt taget alltid att åstadkomma en viss funktion med lödkolv och diskreta komponenter”*.<sup>105</sup>

Under 1980 indikerar kabinetssekreterare Leif Leifland samt statssekreterare Carl Bildt, efter kontakter med den amerikanska administrationen, att fortsatt utredning är nödvändig och att industridepartement skall plocka fram den hemliga rapport som enligt uppgifter i media skall finnas.<sup>106</sup> När statssekreterare Robert Nilsson utfrågas på nytt i näringsutskottet säger han att rapporten inte är framtagen hos dem och att de ej sett den.<sup>107</sup> Nils G Åsling, industriminister, hävdar också okunskap kring denna rapport, och det verkar aldrig ha blivit klarlagt om denna rapport existerat.<sup>108</sup>

---

<sup>102</sup> KU, Betänkande, 1981/82:35, s.192–193

<sup>103</sup> Ibid, s.193–195

<sup>104</sup> Ibid, s.196

<sup>105</sup> Ibid, s.228

<sup>106</sup> Ibid, s.198

<sup>107</sup> Ibid, s.197

<sup>108</sup> Ibid, s.206–207

Nils G Åsling menar att när historien publicerades i tidningen Internationalen så drog han paralleller till rykten som förekom kring andra affärer som Datasaab varit delaktiga i, rykten som kunde härledas till konkurrenter.<sup>109</sup> Även om Nils G Åsling inte uttalar det så kan man tolka hans utsaga som att han inte utesluter att den hemliga rapporten var ett falsarium tillverkat av någon konkurrent, där Univac var en av de konkurrenter som i alla fall teoretiskt kan ha haft en påverkan på den amerikanska administrationen. När det gäller svenska statens agerande är Nils G Åsling ganska tydlig i sin syn:

*” Vi hade en ganska känd licensfråga som gällde Aseas leveranser av verktygsmaskiner till Polen. Vi hade då intagit den principiella ståndpunkten att staten inte kan gå in i civilrättsliga avtal mellan licensmyndigheter och svenska företag. [...]. Det är en markant skillnad mellan vår syn på enskilda företags agerande och NATO-områdets syn på licensavtal”.*<sup>110</sup>

Detta är intressant givet Sveriges kommande policyanpassning i den amerikanska exportkontrollloffen. I ett PM från 1981 görs bedömningen att USA försöker utnyttja Datasaabaffären för att knyta Sverige till sin exportkontrollpolitik, något de länge önskat.<sup>111</sup> Enligt uppgifter hade även en koppling gjorts på amerikansk sida mellan Datasaabärendet och *”viss aktuell upphandling av försvarsmateriel”*.<sup>112</sup> Slutligen, Nils G Åsling menar att USA tydligt förändrat sin inställning kring dessa frågor i och med den ny tillträdde Reaganadministrationen, där det skett en omprioritering i den amerikanska attityden. Detta sågs som ett tillfälle att flytta fram sina förhandlingspositioner gällande licensavtal inom NATO. Han säger även:

*”Det är uppenbart att det i och med regimskiftet har skett en förändring i attityden på amerikansk sida. [...] när Reaganadministrationen kom till är det uppenbart att det skedde en uppstramning utrikespolitiskt och försvarspolitiskt - det har alla kunnat notera. Dessutom är det uppenbart att frågor om embargo och licensavtal har varit centrala i den amerikanska utrikespolitiken under Reaganadministrationen [...]”.*<sup>113</sup>

---

<sup>109</sup> KU, Betänkande, 1981/82:35, s.206

<sup>110</sup> Ibid, s.207

<sup>111</sup> Ibid, s.202

<sup>112</sup> Ibid, s.201

<sup>113</sup> Ibid, s.203



### 5.3 Amerikanska statens beskrivningar

I en rapport från det amerikanska utrikesdepartementet tillägnat landets finansdepartement, skrivet 10 september 1982, diskuteras sanktioner riktade mot Europa på området olja och gas.<sup>114</sup> Här ges en kort redogörelse för tidigare händelser på området exportkontroll, där en gradvis amerikansk åtstramning går att skönja. Det lyfts att USA tidigare under 1970-talet godkänt export av datorer med medelgod prestanda till den sovjetiska oljeindustrin, men att man infört exportkontroller inom detta område 1978.<sup>115</sup> Enligt denna rapport designades dessa regleringar som ett ”flexibelt utrikespolitiskt verktyg”, där alla licensansökningar kom att godkännas fram till och med senare delen av 1980. I mars 1980, efter Afghansk-sovjetiska krigets inledning, föreslår USA hårdare regleringar inom ramen för COCOM-samarbetet. Därefter, vid toppmötet i Ottawa juli 1981, föreslår amerikanska representanter en förtänksam politik i fråga om öst-västliga ekonomiska relationer, där man varnar för ett handelsberoende särskilt i fråga om sovjetisk naturgas. De framför även argumentet att västerländsk import av sovjetisk gas skulle bidra till landets förmåga att anskaffa högteknologi av strategisk betydelse givet en ökad tillgång till hårdvaluta.

I rapporten lyfts även de då aktuella amerikanska politiska målsättningarna inom ramen för COCOM-samarbetet.<sup>116</sup> Främst är man från amerikansk sida mån om att allierade länder på nytt bekräftar den redan nedtecknade ambitionen om att förbättra kontrollen över militärt känslig teknologiöverföring. Det förekommer även en lista på en rad problem inom exportkontrollregimen, där bland annat Storbritannien, Frankrike, Tyskland och Nederländerna framfört protester att USA använder COCOM för politiska intressen snarare än säkerhetsmässiga diton.<sup>117</sup> Särskilt intressant i detta sammanhang är hur rapporten uttryckligen gör gällande att COCOM-samarbetet innefattar ett retroaktivt element riktat mot Sovjetunionen, vilket målas upp som högst impopulärt bland de europeiska medlemsstaterna.<sup>118</sup> Anledningen till dess impopularitet framhävs vara att de Europeiska medlemsländerna vill leva upp till redan ingångna avtal med Sovjetunionen.

---

<sup>114</sup> US Department of state, “Memorandum for Mr. David E. Pickford Department of the Treasury”, 10 Sep 1982, s.1, Hämtdatum, 2024-05-20: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R000501360005-7.pdf>

<sup>115</sup> Ibid, s.2

<sup>116</sup> Ibid, s.12

<sup>117</sup> Ibid, s.13

<sup>118</sup> Ibid, s.17

Här lyfts det samtidigt att president Reagan gett medgivande för att ta bort COCOM:s förmåga att retroaktivt driva exportkontrollärenden, men att detta endast kan ske om USA:s politiska målsättningar inom exportkontroll uppnås. Dessa målsättningar inbegriper att få allierade länder till att:

1. Framöver delta i det amerikanska teknologiemborgot inom området olja och gas.<sup>119</sup>
2. Begränsa sin kreditutlåning till Sovjetisk import.
3. På nytt bekräfta och expandera sina åtaganden att förbättra COCOM.
4. Söka sig till icke-sovjetiska energikällor.

Senare i rapporten lyfter det amerikanska utrikesdepartementet fram uppoffringar landet gjort för att vidmakthålla landets sanktionspolitik mot Sovjetunionen.<sup>120</sup> Detta i nära anslutning till att man lyfter ett europeiskt missnöje med att USA ställer krav på allierade länder att avsluta olje- och gasledningsrelaterad export samtidigt som USA fortsätter att exportera spannmål till samma land. Det är i denna handelspolitiska kontext som Datasaabaffären samt att det amerikanska företaget Sperry-Rand förlorat upphandlingen i konkurrens med Datasaab nämns. Affären benämns som ett möjligt sovjetiskt motdrag till att USA 1975 införde det så kallade 'Jackson-Vanik-tillägget', som ställde migrationspolitiska krav i utbyte mot att icke-marknadsekonomiska länder fick ingå normala handelsrelationer med USA.<sup>121</sup> I rapporten hävdas det att Datasaab enligt vissa sovjetiska representanter vann upphandlingen på basis av att de var ett billigare alternativ, enligt andra på basis av politiska anledningar.<sup>122</sup>

Det framkommer även att USA mellan januari och mars 1980 upphävde tidigare utgivna exportlicenser och utgivningen av nya sådana, med mer rigorösa krav och lägre tolerans för att godkänna export av COCOM-reglerade komponenter av mindre betydelse.<sup>123</sup> I nära anslutning till detta pekar rapporten på att detta föranlett att amerikanska bolag som författat sig med export till Sovjetunionen sett sig ersatta av andra, inte minst europeiska företag, där minskade marknadsandelar i Östeuropa för den amerikanska dataindustrin uttryckligen nämns.

---

<sup>119</sup> US Department of State, 1982, s.17

<sup>120</sup> Ibid, s.18

<sup>121</sup> Office of the Press Secretary, "Jackson-Vanik and Russia Fact Sheet", 2001-11-13, Hämtdatum 2024-05-20: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/20011113-16.html>,

<sup>122</sup> US Department of State, 1982, s.18

<sup>123</sup> Ibid, s.19

Den 20 augusti 1976, ett år efter avtalet mellan Sovjetunionen och Stansaab, delger NSC:s (National Security Council) så kallade 'Under Secretaries Committé' två kvartalsrapporter till presidenten gällande implementeringen av bilaterala avtal mellan USA och Sovjetunionen.<sup>124</sup> Kommittén hade en nyckelroll i att analysera 'National Security Study Memorandums', vilka enkelt beskrivet var PM av avgörande betydelse för beslut rörande amerikansk nationell säkerhet och utrikespolitik.<sup>125</sup> Den leddes av understatssekreteraren och bland kommitténs medlemmar tillräknades bland andra direktören för CIA, biträdande försvarsministern och presidentens rådgivare i nationella säkerhetsfrågor.

Här lyfts det hur USA framfört sitt missnöje med att Sovjetunionen valt ett svenskt flygledningssystem genom att dra ned på samarbetet inom flygledning länderna emellan.<sup>126</sup> Det framhålls även att USA givet 'tekniska intressen' borde ha ett intresse av att återupprätta en del av det annullerade flygledningssamarbetet. Beslutet att minska samarbetet med Sovjetunionen inom flygledning beskrivs som ett nödvändigt markerande av att USA är missnöjd med landets beslut att välja ett svenskt system i stället för ett amerikanskt.<sup>127</sup> Samtidigt uttrycks en vilja att vidmakthålla insyn i den sovjetiska utvecklingen inom flygledning, där det framhålls som sannolikt att Sovjeterna har ett intresse av att återupprätta visst samarbete. Med hänvisning till det sovjetiska flygdepartementet, som enligt rapporten djupt beklagat sig över nedskärningarna i samarbetsprogrammet, lyfts påverkansförsöken som framgångsrika. Som ett led i denna redogörelse uppmärksammas det i rapporten att Stansaabs representanter besökt det amerikanska handelsdepartementet den 22 januari 1976 för att erhålla exportlicens för de amerikanska komponenter som ska ingå i TERCAS-systemet.

---

<sup>124</sup> NSC Under Secretaries Committee, "*Quarterly Status Reports on Implementation of the US-USSR Bilateral Specialized Agreements: October-December 1975 and January-March 1976*", 1976-08-20, Hämtdatum 2024-05-20: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R000501360005-7.pdf>, s.1-2

<sup>125</sup> National Archives, "National Security Council Institutional Files (H-files)", Hämtdatum 2024-05-24, <https://www.nixonlibrary.gov/finding-aids/national-security-council-institutional-files-h-files>, Se "Under Secretaries Committé"; National Archives, "National Security Memoranda", Hämtdatum 2024-05-24: <https://www.nixonlibrary.gov/national-security-memoranda>, Se "Role of the National Security Memoranda"

<sup>126</sup> NSC Under Secretaries Committee, Report for the Fourth Quarter 1975, I "*Quarterly Status Reports on Implementation of the US-USSR Bilateral Specialized Agreements: October-December 1975 and January-March 1976*", s.3

<sup>127</sup> Ibid, s.55-56

I den andra kvartalsrapporten nämns återigen Stansaabs licensärende kopplat till försäljningen av ett flygledningssystem med amerikanska komponenter.<sup>128</sup> Här lyfts det att FAA, USA:s federala luftfartsmyndighet i samråd med transportdepartementet och den privata sektorn motsäger sig ett tillmötesgående av Stansaab i licensfrågan. Argumentet som används här är att Stansaabs teknologiöverföring till Sovjetunionen potentiellt medför militära fördelar. Det nämns även att Sperry Univac, som amerikansk konkurrent till Stansaab vilket misslyckats i upphandlingen, fortfarande är i kontakt med sovjetiska myndigheter som uttryckt missnöje kring att Stansaab dröjer i att kunna uppfylla det ingångna kontraktet.

## 5.4 Medias beskrivningar

### 5.4.1 New York Times juni 1979<sup>129</sup>

Artikeln berör de exportregler som företag i USA vid tidpunkten upplever som krångliga och något man vill förändra för att underlätta för amerikansk industri att exportera till Sovjetunionen. Det saknas samförstånd i kongressen kring hur de komplexa reglerna skall tillämpas och det saknas underrättelser på området. Just den sista delen är intressant då försvarsminister Weinberger uttalar sig efter Datsaabaaffären kring Sovjets utnyttjande av civila produkter i militärt syfte. Artikelförfattaren stärker denna vinkel än mer med följande inlägg: ”*At the Central Intelligence Agency, officials asserted that little work had been done on whether American exports had significantly added to Soviet military potential [...].*”. Nu kommer uttalandet från Caspar Weiberger några år senare, men om man skall tro artikelförfattarens uttalande måste man bedöma det som osannolikt att CIA skulle gå från osäkerhet till klarhet i denna fråga på bara några år. Vidare påstås att trots de många reglerna så är man dålig på att faktiskt kontrollera den teknik som på allvar kan ha militär potential, och förseningar som uppstår för amerikanska företag gör att utländska bolag vinner affärer. Sperry Univac omnämns som ett företag som nu bedriver lobbyverksamhet för att åstadkomma mindre restriktiva regelverk. Samtidigt uppges att 95 procent av de 7000 olika ansökningarna under 1978 om försäljning av sofistikerad hårdvara till Sovjet godkändes, vilket talar emot ett större intresse av att förhindra export till Sovjetunionen. Intressant givet den licensproblematik som bevisligen drabbade Stansaab.

---

<sup>128</sup> NSC Under Secretaries Committee, Report for the First Quarter 1976, I “*Quarterly Status Reports on Implementation of the US-USSR Bilateral Specialized Agreements: October-December 1975 and January-March 1976*”, s.44-45.

<sup>129</sup> Burt, Richard. “Technology Sales Rules Under Fire”, I *New York Times*, 1979-06-18, Hämtdatum 2024-05-19: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP99-00498R000100170029-5.pdf>

Ett sista citat i artikeln är också intressant för att förstå den amerikanska inställningen 1979, en inställning som bevisligen förändrades i rask takt efter presidentvalet 1980. Här uppger en representant för Office of Export Administration: “[...] *Unless you want to impose a strict embargo on trade with the Soviet Union, and nobody wants that [...].*”

#### **5.4.2 Veckans affärer januari 1980<sup>130</sup>**

Denna artikel ger en ny bild av läget kring exportkontroll i USA. Förklaringen sägs vara den Sovjetiska invasionen av Afghanistan där en av effekterna blev att USA lade embargo på spannmål. Sverige väljer vid detta tillfälle att säga att man endast kommer följa embargon som är sanktionerade av FN. Detta kan möjligen ha kastat bensin på brasan kring övrig exportkontroll. Att läget var spänt vid tidpunkten för artikeln är dock inte osannolikt, då USA stoppat en försäljning av Viggen till Indien. Ett annat ärende som nämns är affären TERCAS med Sovjet, men där löste sig exportkontrollfrågan efter förhandlingar enligt artikelförfattaren. En chef vid Datasaab menar att en god relation med USA är av yttersta vikt då 95 procent av elektronik som används kommer från USA. En företrädare för Saab Scania uttalar sig om att man inte räknar med få exporttillstånd för sina militära produkter och en företrädare för LM Ericsson uttalar sig om att det är viktigt att vara beredd på att reglerna kan bli tuffare i framtiden givet det nya läget. Detta är möjlig bidragande faktor till att LM Ericsson senare gör upp i godo med USA, ett företag som likt Saab-Scania ingår i Wallenberg-sfären.

#### **5.4.3 Veckans affärer november 1981<sup>131</sup>**

Artikeln publiceras efter tidningen Internationalens publicering. Artikeln har en mycket direkt ton där essensen kan sammanfattas som att Stansaab medvetet och i samförstånd med styrelsen, som hade representanter från ägaren staten, valde att kringgå de amerikanska exportkontrollkraven. Artikelförfattaren menar att Stansaab stod inför två alternativ, antingen bryta avtalet med Sovjet eller leverera antingen utan licens eller med andra komponenter. Artikeln antyder att andra komponenter skulle vara uteslutet, något som motsägs i andra källor vi tagit upp i denna rapport.

---

<sup>130</sup> West Europe Report FOUO 16/80, “U.S Trade Boycott of USSR to affect Swedish industry”, I *Veckans affärer*, 1980-01-31, s.29-35, Hämtdatum 2024-05-19, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00850R000200070009-3.pdf>.

<sup>131</sup> West Europe Report FOUO 64/81, “Government Broke U.S. Technology Pact”, I *Veckans affärer*, 1981-11-12, s.23-31, Hämtdatum 2024-05-19, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00850R000400080023-4.pdf>.

Journalistens källa sägs vara protokoll från styrelsemöten, dock är det oklart hur dessa kommit journalisten till del. Här måste man ställa sig frågan om denna dokumentation kommit till på liknande sätt som det i KU-protokollet omnämnda PM:et från industridepartementet. En kommentar från Caspar Weinbergers besök i Sverige (som nämndes ovan) citeras där han uppger att Sovjet sparat 5 års utveckling och det har kostat USA hundratals miljoner dollar att modifiera sina vapensystem nu när Sverige levererat ett så bra system för luftövervakning. Detta visar på den hårdnande retorik som infunnit sig i USA.

#### **5.4.4 Washington Post april 1984<sup>132</sup>**

Artikeln publiceras efter domen och har som utgångspunkt att domen får ses som underlig då Sverige sägs vara bättre än andra länder att sköta amerikanska exportkontrollrestriktioner. Domen påstås vara ett sätt att "hålla Sverige på tårna" och händelsen anses vara ett undantag. Källor inom CIA uppger förvisso att TERCAS kan ha blivit använt militärt men å andra sidan att svensk teknik inte bidragit signifikant till Warszawa-paktens militära kapacitet.

#### **5.4.5 Wall Street Journal januari 1987<sup>133</sup>**

Artikeln blickar tillbaka, delvis till tiden kring Datasabaffären, och ger en bild av Wallenbergs-sfärens agerande i samband med de olika problem som uppstod vid export till Sovjetunionen. Artikeln menar att Wallenberg-sfärens bolag stod inför miljardförluster om de inte skulle få importera amerikanska komponenter. Peter Wallenberg skall också ha varit delaktig i att påverka den förändring som skedde i Sverige, där delar skall ha varit tysta överenskommelser mellan USA och flera neutrala länder om att de skall övervaka sin handel för att försvåra vidareexport av amerikansk teknologi till Sovjet. Under 1981 påstås det att Caspar Weinberger erbjöd Sverige högteknologi till sitt nya flygplansprojekt Gripen, förutsatt att Sverige skärpte sin hantering av export. Man menar att socialdemokraterna sedan påbörjade detta genom nya regler för tullen trots att tydliga lagar kring exportkontroll ej fanns på plats.

---

<sup>132</sup> *Washington Post*, 1984-04-16. "Swedes, Soviets in secret war for High-Tech", Hämtdatum 2024-05-19: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP90-00965R000100130113-5.pdf>.

<sup>133</sup> Lachica, Edwardo, "Secrets Police: Neutral Nations Guard American Technology To Gain Import Rights --- U.S. Lets Sweden and Others Get Export Licenses Fast If Leaks to Soviets Stop --- Ericsson Negotiates a Bargain", *Wall Street Journal* 1987-01-15, Hämtdatum 2024-05-19: <https://login.proxy.annalindhbiblioteket.se/login?url=https://www.proquest.com/newspapers/secrets-police-neutral-nations-guard-american/docview/397977398/se-2?accountid=8325>.

## 5.5 Slutsatser

Besvarandet av huvudfrågeställningen har delats in i två beståndsdelar.

### 5.5.1 Hur beskrevs Datasaabaffären av olika inblandade aktörer respektive media?

De beskrivningar vi analyserat står för två olika motpoler. Å ena sidan företaget och företrädare för svenska staten och å andra sidan svensk medias rapportering när skandalen först påtalas och sedan förstärks med mer rapportering. Mellan dessa står viss rapportering i amerikansk media som förvånas över den starka reaktionen från amerikanska staten och även ifrågasätter att CIA skulle ha den kunskap som krävdes för att avgöra om det svenska systemet utgjorde en militär risk eller ej. Det som företrädare för företaget beskriver både under själva affären med Sovjetunionen och i olika sammanhang efter att Datasaabaffären blivit ett faktum, samt till del det som kommer fram i KU-protokoll, kan summeras på följande sätt:

Grunden till licensproblematiken handlar om att den teknik Stansaab lyckats utveckla ligger på en nivå som överstiger den i USA. Det är alltså i grunden amerikanska affärsintressen som styr vägen framåt avseende licenser, detta används som ett slagträ. Det förstärks av den förändring som sker i amerikansk politik där CIA är involverade både i att skydda inhemsk industri och försvara amerikanskt teknikförsprång visavi Sovjetunionen. Den teknik som var föremål för licenser var inte avgörande, det var det system som Stansaab designat som var problemet. Denna kunde, precis som förekom i flera andra västländer, användas tillsammans med militära installationer, ett viktigt steg för att få kontroll i luftrummet i takt med den allt ökande flygtrafiken. Svenska staten var involverad i affären och turena med licenser, men följde principen att reglerna från USA hanterades på ett avtalsmässigt plan mellan företaget och amerikanska staten. Den svenska medierapporteringen efter det initiala avslöjandet kan sammanfattas som följer:

Det är amerikanska försvarsintressen som drabbats och till del har dessa problem förstärks av det hårdnande klimatet mellan supermakterna till följd av Sovjetunionens invasion av Afghanistan. Datasaab har medvetet smugglat känsliga amerikanska komponenter, tekniken i övrigt beskrivs men mer som ett bevis på att komponenterna som sådana var känsliga. Svenska staten har varit medveten, de har mörkat och det förekommer hemliga rapporter inom industridepartementet.

Amerikanska statliga myndigheters skildringar av Datasaabaffären, här representerat av NSC och utrikesdepartementet, nyanserar ovanstående skildringar på följande sätt:

TERCAS-systemets potentiella militära konsekvenser nämns här förvisso men är inte i huvudfokus. Datasaabaffären ramar snarare in i ett större handels- och sanktionspolitiskt narrativ där samarbete respektive konkurrens med såväl Sovjetunionen som västerländska allierade blir föremål för olika underrättelsebedömningar. Samtidigt som det finns tydliga politiska målsättningar uttalade, exempelvis inom ramen för COCOM-samarbetet, så utvärderas och identifieras strategier för att främja amerikanska policymålsättningar. Exempelvis identifieras uppfattningen i vissa allierade länder att USA missbrukar COCOM för politiska snarare än säkerhetsmässiga intressen. Detta samtidigt som utrikesdepartementet tydligt går igenom specifikt amerikanska kostnader för upprätthållandet av sanktionspolitiken, där det noteras att europeiska företag tar marknadsandelar i de fall där amerikanska bolag givet sanktionerna drar sig tillbaka. Således fyller underrättelserapporteringen funktionen av att legitimera den amerikanska sanktionspolitiken. Detta genom att påvisa att USA är villiga att offra handelsmöjligheter för att driva igenom sina politiska målsättningar, där europeiska allierades frammarsch på datamarknaden nämns som en konsekvens av ett amerikanskt tillbakadragande. Detta hade rent teoretiskt kunnat användas som politiska argument i förhandlingar med europeiska allierade gällande ett förstärkt COCOM-samarbete. Viktigt att poängtera här är att Datasaabaffären nämns som ett möjligt, inte ett påvisat, Sovjetiskt motdrag mot det amerikanska införandet av det så kallade 'Jackson-Vanik-tillägget', där migrationspolitiska krav ställs mot rätten för icke-marknadsekonomiska länder att bedriva handel med USA. Datasaabaffären får här en tilldelad betydelse, där utrikesdepartementet ramar in händelsen inom ett handelspolitiskt maktspel mellan Sovjetunionen och USA. Det är i detta fall inte TERCAS-systemets tekniska aspekter utan det politiska maktspelet kring det som blir avgörande för dess begripliggörande i de rapporter vi har tagit del av. Utformningen av de amerikanska exportregleringarna nämns även uttryckligen som det av ett flexibelt utrikespolitiskt verktyg, där en stor del av källorna vittnar om en åtstramning efter Sovjetunionens invasion av Afghanistan samt Ronald Reagans tillträde till makten. USA:s förmåga att retroaktivt driva exportkontrollärenden var Reaganadministrationen villig att ta bort förutsatt att allierade länder var villiga att tillmötesgå amerikanska krav på hur COCOM-samarbetet skulle fortskrida.



I redogörelsen för Stansaabs licensierande nämns den amerikanska privata sektorn som en part som i samråd med FAA och transportdepartementet ställt sig emot att tillmötesgå Stansaab, samtidigt som amerikanska privata bolags ekonomiska förluster nämns konsekvent. Att privata aktörer ges en viktig roll i en större fråga av nationell säkerhet anses här spegla en samtid som i högre grad än tidigare präglades av komplexa beroendeförhållanden.

### **5.5.2 Vad antyder dessa beskrivningar om underrättelsers roll i en internationell kontext präglad av komplexa beroendeförhållanden?**

Sammantaget ger det material vi har tagit del av intrycket av ett högst pluralistiskt politiskt landskap, där exempelvis de amerikanska rapporterna orienterar den förda amerikanska sanktionspolitiken genom att kartlägga europeiska såväl sovjetiska svar mot den. Privata aktörer ges genomgående viktig roll, där gränsen mellan vad som är statliga och renodlat privata intressen inte alltid är självklart. Sperry Univacs konkurrensställning mot Stansaab och företagets förlorade upphandling nämns konsekvent samtidigt som förlorade marknadsandelar, särskilt på datamarknaden, nämns specifikt i amerikansk underrättelserapportering.

Underrättelserapportering får här en policyorienterande roll, där identifieringen av allierade länders kritik och missnöje med amerikanska målsättningar inom COCOM samt motargument mot detta utgör ett tydligt exempel. I vår operationalisering av konceptet *'technopolitics'* kan teknologi politiseras som föremål av värde för nationell säkerhet, där förvisso de potentiella militära konsekvenserna av TERCAS-systemet nämns av NSC. Samtidigt finns en väsentlig skillnad här mellan Stansaabs egna redogörelse av affären och amerikanska myndigheters, där Stansaab menar att Sovjetunionen på rent tekniska, ekonomiska och marknadsmässiga grunder valt det bästa alternativet, snarare än att köpa svenskt på politiska grunder. Här har underrättelsemyndigheter till synes spelat en roll i att rama in Datasaaabaffären i en supermaktspolitisk linda, där amerikanska intressen och policyproblem inom sanktionspolitiken färgat begripliggörandet av händelsen som sådan.

## 6. Slutdiskussion

I relation till tidigare forskning ger vårt arbetes resultat ytterligare bevis för att underrättelseverksamhet inte kan förstås isolerat från det samhälle som det bedrivs inom. Den underrättelserapportering och de dokument som vi har tagit del av visar på hur olika aktörer, såväl statliga som icke-statliga, förhåller sig till exakt samma händelse på vitt skilda sätt, rimligen påverkade av deras respektive intressen i relation till denna händelse. Givet samtida trender där statlig verksamhet decentraliseras till privata aktörer i allt högre utsträckning borde därför en traditionell förståelse av underrättelseverksamhet, centrerat kring statliga underrättelsebyråkratier, omprövas mot aktuella förhållanden. Såsom det framkommer i vår undersökning är gränsen mellan privata och statliga intressen inte självklar, där vad som i ena fallet ses som ett civilt flygledningssystem ges betydelsen av en betydande förstärkning av en rivals militära kapacitet i ett annat. Därför bör rollen av underrättelserapportering i begripliggörandet av politiska händelser, där narrativ reglerar mänsklig förståelse och därmed handlande, vidare undersökas.

Antal ord inkl. fotnoter, exkl. abstract och referenslista: 9993

## Referenslista

### Tryckta Källor:

- Darbäck, Ingvar, *Drömmen om en svensk dataindustri: och, Ett styrelsebords memoarer*, Solna: Ingvar Darbäck, 1989, artiklar från tidsskriften "Modern Elektronik" publicerade i bokformat, tillgänglig via LIBRIS.

### Elektroniska källor:

- Personaltidning Stansaab Elektronik AB, "Tercaskontraktet nu underskrivet", I *Stansaab Journalen*, nr. 6–7 Okt, 1975, Hämtdatum 2024-05-05:  
[https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ\\_1975\\_6-7.pdf](https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ_1975_6-7.pdf).
- KU, "Konstitutionsutskottets betänkande med anledning av granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning", 1981/82:35, Hämtdatum 2024-05-01,  
<https://data.riksdagen.se/fil/AFF2DE2A-AF80-4B1A-983F-462AE45A1F50>.
- Mellberg et al. "Jubileumsskrifter 1997: Fyrtio år av den svenska datahistorien", Veteranklubben Alfa, 1997, Hämtdatum 2024-05-01: <https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/litt/jub97v3.htm>.
- Wentzel, Viggo, "Perspektiv på datasaabepoken", DataSaabs Vänner, 1992, Hämtdatum 2024-05-01:  
<https://www.datasaab.se/Papers/Articles/Viggo/Perspektiv%20pa%20Datsaasab-epoken.pdf>
- Jiewertz, Bengt. "Central Computer for aircraft Saab 37", DataSaabs Vänner, årtal ej angivet, Hämtdatum 2024-05-01: <https://www.datasaab.se/Papers/Articles/Viggenck37.pdf>.
- Asplund, Lennart. "Datsaasab lade grunden till dagens IT-Sverige", DataSaabs Vänner, 2016, Hämtdatum 2024-05-02:  
<https://www.datasaab.se/Papers/Articles/Datsaasab%20history/Datsaasab%20lade%20grunden%20till%20dagens%20IT%20Sverige%20utgava%203%20light%20version%20160302.pdf>.
- Sjöblom, Gustav, "Intervju 89; Från matematikmaskin till IT. En intervju med Gunnar Wedell". Teknik och samhälle, Chalmers Tekniska Högskola, 2008, Hämtdatum 2024-05-05:  
<https://www.tekniskamusee.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2017/08/89-gunnar-wedell-2.pdf>.
- Ritsell, Pär. "Första datorsäljaren hjälpte Sperry köpa Saab", IDG, 2010-09-08, Hämtdatum 2024-05-02: <https://www.idg.se/2.10186/1.227242/forsta-datorsaljaren-hjalpte-sperry-kopa-saab>.
- Yngvell et al. "Tema D22-D23, Tunga linjens uppgång och fall". Linköping: Erik Larsson AB, 1997, e-bok. Hämtdatum 2024-05-01: [https://www.datasaab.se/Bok\\_1\\_5/Downloads/Tema\\_D22-D23.pdf](https://www.datasaab.se/Bok_1_5/Downloads/Tema_D22-D23.pdf).
- SAAB, "Datsaasab lade grunden till Sverige som IT-nation", 2021-02-15, Hämtdatum 2024-05-24:  
<https://www.saab.com/sv/markets/sweden/stories/2021/datsaasab>
- National Archives, "National Security Council Institutional Files (H-files)", Hämtdatum 2024-05-24,  
<https://www.nixonlibrary.gov/finding-aids/national-security-council-institutional-files-h-files>, Se "Under Secretaries Committé"
- National Archives, "National Security Memoranda", Hämtdatum 2024-05-24:  
<https://www.nixonlibrary.gov/national-security-memoranda>, Se "Role of the National Security Memoranda"
- Preston Library, "FBIS: Foreign Broadcast Information Service", Hämtdatum 2024-05-24:  
[https://libguides.vmi.edu/database\\_FBIS](https://libguides.vmi.edu/database_FBIS)
- Department of Transportation, "U.S General Accounting Office Staaf Study (ARTS III)", 1973, Hämtdatum 2024-05-11, <https://www.gao.gov/assets/092650.pdf>.
- Personaltidning Stansaab Elektronik AB, "Nya i redaktionskommitten", I *Stansaab Journalen*, nr.1, feb. 1976, Hämtdatum 2024-05-05:  
[https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ\\_1976\\_1.pdf](https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ_1976_1.pdf).
- Personaltidning Stansaab Elektronik AB, "God Jul och Gott Nytt År!", I *Stansaab Journalen*, nr. 12–13 dec, 1976. Hämtdatum 2024-05-05,  
[https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ\\_1976\\_12.pdf](https://www.veteranklubbenalfa.se/veteran/tidskrif/stanjour/SJ_1976_12.pdf).
- Osofsky, S. "U.S. – Soviet trade: Problems and prospects". I *Mercer Law Review*, vol.27, nr 3, 1976, Hämtdatum 2024-05-12:  
[https://digitalcommons.law.mercer.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=jour\\_mlr](https://digitalcommons.law.mercer.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=jour_mlr).

- US Department of state, "Memorandum for Mr. David E. Pickford Department of the Treasury", 10 Sep 1982, Hämtdatum, 2024-05-20: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R000501360005-7.pdf>
- Office of the Press Secretary, "Jackson-Vanik and Russia Fact Sheet", 2001-11-13, Hämtdatum 2024-05-20: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/20011113-16.html>
- NSC Under Secretaries Committee, "Quarterly Status Reports on Implementation of the US-USSR Bilateral Specialized Agreements: October-December 1975 and January-March 1976", 1976-08-20, Hämtdatum 2024-05-20: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R000501360005-7.pdf>
- NSC Under Secretaries Committee, Report for the Fourth Quarter 1975, I "Quarterly Status Reports on Implementation of the US-USSR Bilateral Specialized Agreements: October-December 1975 and January-March 1976", Hämtdatum 2024-05-20: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R000501360005-7.pdf>
- NSC Under Secretaries Committee, Report for the First Quarter 1976, I "Quarterly Status Reports on Implementation of the US-USSR Bilateral Specialized Agreements: October-December 1975 and January-March 1976", Hämtdatum 2024-05-20: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP84B00049R000501360005-7.pdf>
- Burt, Richard. "Technology Sales Rules Under Fire", I *New York Times*, 1979-06-18, Hämtdatum 2024-05-19: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP99-00498R000100170029-5.pdf>
- West Europe Report FOUO 16/80, "U.S Trade Boycott of USSR to affect Swedish industry", I *Veckans affärer*, 1980-01-31, Hämtdatum 2024-05-19, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00850R000200070009-3.pdf>.
- West Europe Report FOUO 64/81, "Government Broke U.S. Technology Pact", I *Veckans affärer*, 1981-11-12, s.23-31, Hämtdatum 2024-05-19, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00850R000400080023-4.pdf>.
- Lachica, Edwardo, "Secrets Police: Neutral Nations Guard American Technology To Gain Import Rights --- U.S. Lets Sweden and Others Get Export Licenses Fast If Leaks to Soviets Stop --- Ericsson Negotiates a Bargain", I *Wall Street Journal* 1987-01-15, Hämtdatum 2024-05-19: <https://login.proxy.annalindhbiblioteket.se/login?url=https://www.proquest.com/newspapers/secrets-police-neutral-nations-guard-american/docview/397977398/se-2?accountid=8325>.

## Litteratur:

- Frank I Müeller och Matthew Aaron Richmond, The technopolitics of security: Agency, temporality, sovereignty. I *Security Dialogue*, Vol. 54. Nr. 1. 2023. s.3–20
- Göran Bergström och Linda Ekström, "Tre diskursanalytiska inriktningar". I *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 4:e uppl. Boréus, Kristina och Bergström, Göran (red.). Lund: Studentlitteratur, 2018, s.253-301
- Gram et al. "History of the Nordic Computer Industry: Panel Discussion." I *History of Nordic Computing*, Bubenko, Impagliazzo, Sølvyberg, (red.). IFIP International Federation for Information Processing, vol 174, Springer: Boston, 2005, s.179-190
- Johansson, Magnus. "Big Blue Gets Beaten: The Technological and Political Controversy of the First Large Swedish Computerization Project in a Rhetoric of Technology Perspective". I *IEEE Annals of the History of Computing*, Vol.21, No.2, 1999, s.14-30
- Lamont, Christopher. *Research Methods in International Relations*, 2:a uppl. Los Angeles: SAGE publications, 2021
- Maatala, Saara. "Finnish Icebreaker Diplomacy in the Cold War: Ships of Security, Prestige and Welfare." I *Technological Innovation, Globalization and the Cold War: A Transnational History*. Wolfgang Mueller och Peter Svik (red.). London; New York: Routledge, 2023, e-bok, s.116-133
- Mörth, Ulrika och Sundelius, Bengt. Dealing with a High Technology Vulnerability Trap: The USA, Sweden and Industry. I *Cooperation and Conflict*, Vol.28, Nr.3, 1993, s.303-328
- Raana, Waheeda. "Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts", I *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, Nr. 2, 2015. s.290-297

- Robertson, Alexa. "Narrativanalys", I *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 4:e uppl. Boréus, Kristina och Bergström, Göran (red.). Lund: Studentlitteratur, 2018, s.219–249
- Svik, Peter. "Cold War-Technological Innovation-Globalization." I *Technological Innovation, Globalization and the Cold War: A Transnational History*. Wolfgang Mueller och Peter Svik (red.). London; New York: Routledge, 2023, e-bok, s.13-36
- Thurén, Thorsten och Werner, Jack. *Källkritik*, 4:e uppl. Liber: Stockholm, 2019
- Work, J.D., "Early intelligence assessments of COMBLOC computing". I *Journal of Intelligence History*, Vol 21, Nr.2, 2022, s.172-190